

STEMA CU PISANIE DIN VREMEA LUI ȘTEFAN CEL MARE DESCOPERITĂ LA CETATEA DE SCAUN A SUCEVEI

C. BĂLAN și ȘT. OLTEANU

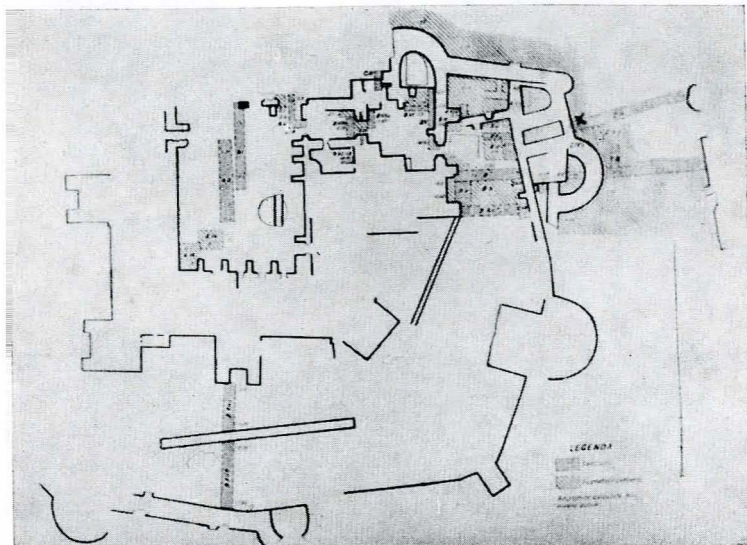

Fig. 1. Planul cetății de scaun de la Suceava (x locul unde a fost descoperită pisania).

Cetatea de Scaun a Sucevei, unul dintre cele mai valoroase monumente medievale din țară, a păstrat și mai păstrează încă, sub ruinele ei, prețioase mărturii despre trecutul glorios de luptă al poporului român. Vară de vară, campanie de campanie, osteneala cercetătorilor este răsplătită cu descoperiri care evocă variate aspecte din zburcătoarea viață a așezării ce polariza acum 500 de ani problemele majore ale societății moldovenești din acea vreme.

În ciuda faptului că Cetatea de Scaun din vechea capitală a Moldovei a reprezentat timp de aproape trei veacuri principala fortificație a țării, începuturile ei, etapele activității de construcție ale impresionantelor ziduri — amintind încă și astăzi de faima lor de odinioară — n-au fost consemnate în izvoarele scrise, cunoscute pînă acum. Singurele posibilități de deslușire a tainelor acestor ziduri ni le oferă arheologia; cercetările arheologice, efectuate pînă în prezent, au clarificat multe dintre aceste taine — putîndu-se reconstitui în bună măsură, pe baza rezultatelor lor, etapele principale de construcție a monumentului. Rămîn totuși de elucidat o serie de probleme asupra cărora arheologii nu pot emite, deocamdată, decît ipoteze de lucru urmînd ca ele să devină, într-un viitor mai apropiat sau mai depărtat, certitudini.

În acest context se înscrie și descoperirea, în campania de săpături din vara anului 1953, a unei inscripții deteriorate, inscripție care prin datele, deși lacunare, pe care le conține, prin locul în care fusese inițial amplasată, prezintă o deosebită valoare științifică. Ea trebuie pusă în legătură cu efectuarea unor lucrări constructive de o mare amploare la cetatea Sucevei, care s-au soldat cu realizarea celei de-a doua pinze de ziduri cu bastioane semicirculare. Reconstituirea textului acestei inscripții, pe care o încercăm în studiul de față, ar putea duce, dacă mai e nevoie s-o spunem, la stabilirea momentului amplasării inscripției la intrarea în cetate, moment ce marchează definitivarea marilor lucrări de construcție de care a fost vorba mai sus.

Inscripția în cauză a fost descoperită în fața încăperii denumită R. 6 (după planul lui Romstorfer) (fig. 1) din sectorul intrării principale în cetate — ce exista din a doua jumătate a secolului al XV-lea; ea se afla în molașul din șanțul de apărare (cel de-al doilea șanț de apărare în ordine cronologică) la adîncimea de 3,53 m (măsurat de la înălțimea actuală a ruinei) deasupra unui strat subțire de depuneri din dărîmături ce suprapunea un alt strat, rezultat dintr-un incendiu, surprins pe toată suprafața cetății. Aceste date prezintă un interes deosebit în ce privește fixarea momentului prăvălirii zidului de incintă unde era amplasată inscripția pomenită, deoarece stratul de incendiu marchează tragicele evenimente ale anului 1675, care au dus la distrugerea intenționată a cetății de scaun a Sucevei. Lespedea cu inscripția avusese o grosime de cel puțin 0,25 m, înălțimea de circa 1,20 m și lățimea de circa 0,85 m; ea era materializată în gresie calcaroasă, calcinată cu ocazia incendiului și sfărîmată în urma alunecării de pe zidul unde fusese amplasată inițial. Faptul că, între stratul de incendiu din 1675 și lespedea cu inscripția, se afla o depunere subțire de molaș dovedește că prăbușirea pisaniei s-a petrecut la o dată ulterioară incendiului propriu-zis, nu mult însă după 1675¹.

Din inscripția deteriorată nu se mai conservă decît cîteva grupuri disparate de cuvinte sau fragmente de text asupra cărora ne vom opri în paginile următoare. Literele sînt în relief și par a fi fost aurite. Textul se află pe o bordură proeminentă formînd un cvadrilob alungit ce încadrează stema Moldovei; cîmpul este ocupat de capul de bour orientat spre dreapta avînd între coarne o stea cu șase colțuri; gîtul prelungit al bourului coboară pînă în dreptul unui coif plasat deasupra unui scut. Scutul conservă în partea superioară o floare de crin și trei fascii dispuse longitudinal, iar în partea inferioară, trei rozete așezate oblic și o cruce cu două brațe, plasată în spațiul din stînga, înclinată de la exterior spre interior. În zona din dreapta între cvadrilobul care încadrează stema și gîtul bourului este reprezentat soarele cu 12 raze (un cap înscris într-un cerc cu 6 raze mari și alte 6 raze mai mici în intervale). Elementele heraldice amintite au fost sculptate în relief. Cîmpul din jurul bourului era pictat în albastru deschis. Este posibil ca și celelalte spații din cuprinsul stemei să fi fost inițial pictate; din păcate astăzi nu se mai poate observa nici o altă urmă de culoare.

O altă descoperire care vine să lărgescă cadrul investigațiilor legate de inscripția pe care o prezentăm o constituie fragmentele dintr-o altă inscripție scoasă la iveală alături și, în parte, sub lespedea primei pisanii. Din această a doua inscripție, lucrată din gresie verde, calcinată și ea și complet sfărîmată, nu s-au găsit decît o literă (în foiță de aur), o liniuță și un colț din chenarul plastic, compus dintr-o baghetă încrucișată. Profilul baghetei cu muchie și fețe înclinate aparțin în sens larg secolului al XVI-lea, dar ținuta modestă a acestei lespezi se referă, probabil, numai la un fenomen secundar și ulterior construcției pinzei de ziduri cu rîndele².

Deși nu această inscripție ne interesează direct în studiul nostru, am pomenit-o deoarece constituie un argument de bază în stabilirea amplasamentului pisaniiilor. Ele își aveau locul în primul rînd la intrarea principală în cetate, intrare care la acea vreme se situa între cele două rîndele

Deși nu această inscripție ne interesează direct în studiul nostru, am pomenit-o deoarece constituie un argument de bază în stabilirea amplasamentului pisaniiilor. Ele își aveau locul în primul rînd la intrarea principală în cetate, intrare care la acea vreme se situa între cele două rîndele

Fig. 2. Elemente heraldice din epilogul Evangheliarului de la 1502 aflat la Viena.

¹ „Studii și cercetări de istorie veche”, an IV (1954), nr. 1—2, p. 271—272.

² Ibidem.

Fig. 3. Stema cu inscripția de la Cetatea Sucevei (desen de arh. A. Pănoiu)

Fig. 4. Stema cu inscripția din 1481 de la mănăstirea Putna.

înaintea încăperii R. 6³. De altminteri, așa cum s-a stabilit ulterior, aici exista podul suspendat peste șanțul de apărare care făcea legătura între platoul din apropiere și cetate. Nu departe de locul unde au fost descoperite inscripțiile s-au găsit și pilonii de zid masiv (unul dintre ei având dimensiunile: 1,95X3,05 m de secțiune romboidală) ce susțineau podul de care am vorbit⁴.

În cele ce urmează vom încerca să reconstituim, în măsura posibilităților și aplicând metoda comparativă, textul inscripției pe baza căruia vom putea face unele aprecieri mai exacte privind încheierea celei de-a doua mari etape a lucrărilor de fortificare a cetății.

Deși a suferit importante deteriorări în urma vicisitudinilor vremurilor, pisanția mai păstrează încă unele elemente care atestă incontestabil că avem

³ Vezi în acest sens și informația din Miron Costin, *Opere*, Ed. P.P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 265 unde cronicarul referindu-se la pisanțiile puse de unii voievozi arată că: „cearcă în turnul cetății Sucevei dinspre amiază unde scrie sus că iaste tocmît de Irimie vodă și la poarta cetății vei afla numele lui Despot, care slove pe lângă buor le-am citit eu singur”. Ar fi posibil ca fragmentele din amintita pisanție databilă în sec. al XVI-lea, la care ne-am referit anterior, să fi aparținut lui Despot vodă (1561—1563).

⁴ „Studii și cercetări de istorie veche” an IV (1954), nr. 1—2, p. 276.

de a face cu o reprezentare heraldică, ce aparține tipului dezvoltat⁵, asemănătoare întrucîtva aceleia existente și astăzi în frontispiciul turnului de la intrarea M-rii Putna, ridicat de Ștefan cel Mare la 1481⁶ (fig. 4).

Din textul înscris odinioară în cvadrilobul ce încadra stema de care ne ocupăm se poate desluși cu ușurință la început numele: „† Io Ștefan” — desigur voievod.

La o cercetare sumară, evident, posibilitatea de datare a inscripției este dificilă. Așa se explică faptul că în raportul de săpături, alcătuit după aducerea la lumină a pisanției, s-a apreciat că voievodul menționat în textul lapidar la care ne-am referit este Ștefăniță⁸ (1517—1527).

Socotind că un studiu atent al elementelor epigrafice și al reprezentărilor heraldice ale piesei în cauză ne poate duce la determinarea momentului cînd a fost încastrată această stemă, deasupra intrării, ce dădea acces în

⁵ Vezi M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an II (1955), nr. 1—2, p. 69—88; vezi și N. Constantinescu, *Mănăstirea Putna*, ed. a II-a, Buc., 1967, fig. 19.

⁶ Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, Buc., 1958, p. 49 (pe care-l vom cita în cele ce urmează: Repertoriul).

⁷ „Іо Стефанъ”

⁸ Vezi Raportul intitulat: *Șantierul Suceava-Cetatea Neamțului*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, an IV (1954), nr. 1—2, p. 271; Vezi și Repertoriul, p. 226.

cetate dinspre platou, vom începe cercetările noastre cu analiza formularului pisaniei.

Inscripția atît cît mai poate fi citită acum este: „† Іω Στεφ[α]ν[η]...
ни гра(д)и с[і] [ъ]... † а с[р] ... к[т] л[к] [т]а... и н[а]... [т]ε[κ]μ[η] μ(κ)с(ε)иα
сеп(темвриε) Δ[1]”.⁹

Pentru datarea textului, în afară de mențiunea numelui „Io Ștefan” și de caracteristicile grafiei, care permit plasarea pisaniei în perioada din ultimele decenii ale sec. al XV-lea și pînă în primele decade ale veacului al XVI-lea, dispunem și de alte elemente, care ne vor servi la restrîngerea acestei încadrări. Este vorba de formularul din partea finală a inscripției unde fuseseră dăltuiți anii de domnie ai aceluia voievod Ștefan, în corelație cu timpul, calculat de la „facerea lumii” — văleatul cînd a fost alcătuită pisania.

Cercetînd textele epigrafice, însemnările și documentele, am putut stabili faptul că în Moldova practica de a releva paralel cu data (văleatul) cînd a fost înfăptuit un anumit lucru și anii ce au trecut de la începutul domniei unui voievod pînă în momentul respectiv a fost folosită din ultimul deceniu al sec. al XV-lea, pînă către mijlocul veacului următor¹⁰. Adoptarea acestui sistem aparține prin urmare cancelariei lui Ștefan cel Mare a cărui îndelungată și bogată activitate de-a lungul a 47 de ani de stăpînire a Moldovei impuseseră practici noi în marcarea cronologiei diferitelor sale acțiuni. Fiind folosită mai bine de 10 ani de grămăticii voievodului, era firesc ca practica aceasta să-și găsească întrebuințare și în vremea urmașilor săi: Bogdan cel Orb (1504—1517), Ștefăniță (1517—1527), Petru Rareș (1527—1538).

Particularitățile formularului inscripției descoperite la cetatea Sucevei pledează pentru datarea pisaniei spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Afirmarea noastră se întemeiază pe următoarele considerații:

În textele alcătuite în perioada anilor 1492—1497 se întrebuița mai ales formula întîlnită, spre exemplu, în însemnarea din 1493 oct. 26 de pe

o evanghelie păstrată la Biblioteca Națională din München: „... а господства его лѣта м-го и седмо теквше мѣсеца шлѣтврия кс...”¹¹ care se deosebește, evident, de aceea înscrisă în cvadrilobul stemei de la Cetatea Sucevei. Din 1497 noiembrie, ca urmare a evoluției înregistrate în cancelaria domnească, în ceea ce privește sistemul folosit, pentru a indica în afară de văleat și anii de domnie ai voievodului, constatăm apariția în cuprinsul părții finale a textelor a unor elemente noi. Astfel în pisania Bisericii Înălțarea, a mănăstirii Neamț, de la 1497 nov. 14, ne apare redacția: „... а господства его лѣта м-и на прѣво теквше мѣсеца новерта Δ[1]”¹² În legătură cu acest gen de formulare atragem atenția asupra particulelor „и на”¹³, în traducere „și spre”, ce figurează și în legenda stemei de la Cetatea Sucevei, ceea ce ne obligă la acceptarea datării acesteia posterior anului 1497.

Alte texte din perioada 1500—1502 conservă o redacție apropiată de aceea întîlnită în ultima parte a pisaniei în cauză¹⁴. Remarcăm din categoria acestora însemnarea din 1500 iunie 14 de pe un Apocstol dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Neamț¹⁵ unde apare formula: „... а с[р]в[е]го господства лѣта м-и на четврѣто теквше и сѣврѣнел мѣсеца ішнє Δ[1] аьнѣ”¹⁶; poate fi încă relevat și textul: „... а с[р]в[е]го господства лѣта м-и на шесто теквше”¹⁷, de pe tetraevanghelul din 1502 iunie 24, scris de ieromonahul Spiridon de la Putna¹⁸.

Bazați pe aceste informații, credem că pisania de la Cetatea Sucevei trebuie plasată în jurul anilor 1500—1502. Presupunerea noastră se întemeiază pe faptul că fragmentul final al inscripției nu își găsește o mai bună analogie, decît cu formularele textelor întîlnite în intervalul de timp la care ne-am referit.

Pentru plasarea pietrei în cauză în epoca lui Ștefan cel Mare pledează de altfel și elementele heraldice ce le conservă stema de la Cetatea Sucevei și care-și găsesc analogii în rîndul pieselor cuprinse în studiul citat al prof. M. Berza.

Cel mai caracteristic exemplu în acest sens îl constituie desenul reprezentînd un cvadrilob în care este înscrisă însemnarea din 1502 aprilie 23 de pe evangheliarul menționat mai înainte, aflat la Viena¹⁹, mărginit pe latura din dreapta de un scut ce cuprinde aceleași însemne ca și stema de la Cetatea Sucevei (fig. 2).

Considerînd că inscripția aparține voievodului Ștefan cel Mare și anume perioadei din jurul anilor 1500—1502, vom trece la reconstituirea parțială și sub forma probabilității a textului, ținînd seama și de celelalte grupuri răzlețe de litere ce s-au mai păstrat, din cuprinsul acestei pisanii (fig. 3).

Inscripția ar fi putut avea următorul conținut: „† Іω Στεφ[α]ν[η] βοєрода в(о)ж(ѣ)н м(и)л(о)стѣю г(о)сп(о)д(а)рк земли Молдавской с(ы)нк Богдана βοєрода . . . . .”²⁰ ст(ε)иηи гра(д)и с[і] [ъ] в[ъ] лѣтѣ ш[ъ] . . . † а с[р] . . . к[т] л[к] [т]а . . . и н[а] . . . [т]ε[κ]μ[η] μ(κ)с(ε)иα сеп(темвриε) Δ[1]”.

În traducere „† Io Ștef[α]n voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod . . . . . zidurile cetății aceasta [în anul 7(000)] † iar a . . . sa . . . în anul . . . și . . .”²⁰ spre . . . curgător, luna septembrie 14”.

Este prin urmare vorba de încheierea unor lucrări de refacere a zidurilor cetății Suceava²¹.

Cercetătorii care au efectuat în ultima vreme studii privind principalele etape de construcție a acestui însemnat monument de arhitectură militară au emis ipoteza că zidurile care au dus la realizarea celei de-a doua pinze de apărare cu bastioane semicirculare au fost inițiate după 1476; ei au afirmat că aceste lucrări au fost definitivitate către 1485 și probabil, chiar înainte de 1479²².

Disponînd acum de mai multe elemente în legătură cu data amplasării inscripției (cca. 1500—1502) se pot emite două ipoteze: și anume că pisania a fost alcătuită cu prilejul reparațiilor efectuate în urma distrugerilor provocate cetății Sucevei în timpul asediului din anul 1497; a doua ipoteză se referă la punerea pisaniei după terminarea ultimelor lucrări de construcție a celei de-a doua pinze de ziduri înălțate în cursul unei etape mai îndelungate de către Ștefan cel Mare și încheiată către 1500—1502.

În ce ne privește pledăm pentru aceasta din urmă, care ni se pare mai plauzibilă, pentru considerentul că o asemenea stemă cu inscripție — alcătuită cu un fast deosebit — era destinată să marcheze realizarea unui complex constructiv de mare amploare.

⁹ Traducerea este: „Io Ștefan . . . cetății aceasta . . . , † iar a . . . sa . . . în anul . . . și spre . . . curgător, luna septembrie 14”.

¹⁰ Vezi de exemplu pisania din 1492 oct. 28, de la Bis. Sf. Gheorghe din Hirău, unde, după ce este indicat anul de la „facerea lumii”, apar menționați și anii corespunzători, calculați de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare „ . . . iar a domniei sale în anul 30 și șase curgători” (Vezi și Repertoriul, p. 94—95). Pentru alte inscripții și însemnări în cuprinsul cărora s-a folosit acest mod de datare de-a lungul anilor 1493—1532 să se vadă Repertoriul p. 109, 114, 124, 126, 139 și 143, 144 și 146, 148, 160, 166, 183, 190, 307, 357, 405—406, 408, 411, 415, 418; să se vadă de asemenea Inscriptiile medievale ale României, Orașul București, vol. I, Buc., 1965, p. 784; N. Iorga, Les arts mineurs en Roumanie, III, La miniature roumaine, tom. I, Buc. 1934 pl. V; S. Fl. Marian, Cîteva inscripțiuni și documente din Bucovina, Buc., 1886, p. 299; G. Balș, Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea, în „Bul. Com. mon. ist.”, an. XXI (1928), p. 42 și foto la p. 46 fig. 42; Dimitrie Dan, Mănăstirea și comuna Putna. Cu două apendice. Buc., 1905, p. 107; Eugen Kozak, Die Inscripten aus der Bukovina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes und Kirchengeschichte. I. Teil, Steinschriften, Viena, 1903, p. 133; A. I. Iașimirski, СЛАВЯНОСНІЯ П РУССКІЯ РУКОПИСИ РУМЫНСКИХЪ БИБЛИОТЕКЪ, Sanctpeterburg, 1905, p. 273, 277, 601, 632, 640-641, 861, 863, 869, 871, 872, 874; I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, Buc. 1913, p. 425, 444; P. P. Panaitescu, Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., Buc. 1959, vol. I, p. 120; Ms. slav. nr. 538 de la Bibl. Acad.

¹¹ Repertoriul, p. 405—406. (Traducere: „ . . . iar a domniei lui anul al 30-lea și șapte curgător, luna octombrie 26); vezi în acest sens și: formularul pisaniei din Borzești de la 1494 oct. 12, (Repertoriul, p. 109); inscripția clopotului de la m-rea Bistrița din 1494 iul. 25 (Repertoriul, p. 357); pisania Bis. Sf. Nicolae din Dorohoi de la 1495 oct. 18 (Repertoriul, 114); însemnare din 1495 nov. 3 de pe un tetraevanghel de la m-rea Zografu (Repertoriul, 107); pisania Bis. Sf. Apostoli din Huși, din același an, luna noiembrie 30 (Repertoriul, 124); pisania Bis. din Războieni de la 1496 nov. 8 (Repertoriul, p. 139 și 143); pisania Bis. din Tazlău, de la 1497 nov. 8 (Repertoriul, p. 144 și 146).

¹² Repertoriul, p. 147 și 148 (Traducere: „ . . . iar a domniei lui în anul 40 și spre anul curgător, luna noiembrie 14” . Să se vadă în același sens și pisania Bis. Sf. Ioan din Piatra Neamț de la 1498 nov. 11 (Repertoriul, p. 160); pisania din 1499 oct. 24 de la clopotnița aceluiași lăcaș (Repertoriul, p. 166); pisania Bis. din Volovăț de la 1502 sept. 14 (Repertoriul p. 183); însemnarea de pe evangheliarul din 1502 aflat la Biblioteca Națională din Viena (Vezi M. Berza, studiul citat în „Studii și cercetări de istoria artei”, an II (1955), nr. 1—2, fig. 17); inscripția acoperămintului pentru masa din altar din 1502 dec. 25 de la m-rea Putna (Repertoriul, p. 307); inscripția crucii din 1503 oct. 6 de la m-rea Putna (S. Fl. Marian, op. cit., p. 299); pisania m-rii Dobrovăț de la 1504 (Repertoriul, p. 190); Vezi și D. Dan, loc. cit., pentru anul 1510 aug. 15; G. Balș, loc. cit., pentru pisania din 1532 sept. 12.

¹³ În textul inscripției ce încadrează stema . . . и н[а] . . . [т]ε[κ]μ[η] μ(κ)с(ε)иα сеп(темвриε) Δ[1]” (Traducere: „ . . . † iar a . . . sa . . . în anul . . . și spre . . . curgător, luna septembrie 14”

¹⁴ În studiul intitulat Cetatea de scaun a Sucevei, Buc., 1965, înțrînit de M. D. Matei și A. I. Andronic, la p. 35 se amintește că în anii care au urmat după asediul din 1497 „au avut loc după toate probabilitățile lucrări de finisare ale construcțiilor din cetatea de scaun de la Suceava, încheiate cu punerea unei inscripții deasupra porții de intrare”.

¹⁵ M. D. Matei și A. I. Andronic, loc. cit.

¹⁶ M. D. Matei și A. I. Andronic, loc. cit.

¹⁷ M. D. Matei și A. I. Andronic, loc. cit.

¹⁸ M. D. Matei și A. I. Andronic, loc. cit.

¹⁹ M. D. Matei și A. I. Andronic, loc. cit.

²⁰ M. D. Matei și A. I. Andronic, loc. cit.